

**ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА**

Відділ освіти дітей з порушеннями зору

Катерина Довгопола

РОЗВИТОК НЕЗРЯЧОЇ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ

Методичні рекомендації

Київ - 2022

Зміст

Вступ

Вік немовляти:

Освітній напрям «Особистість дитини»

Освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»

Освітній напрям «Гра дитини»

Освітній напрям «Дитина в соціумі»

Освітній напрям «Мовлення дитини»

Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва»

Ранній вік

Освітній напрям «Особистість дитини»

Освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»

Освітній напрям «Гра дитини»

Освітній напрям «Дитина в соціумі»

Освітній напрям «Мовлення дитини»

Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва»

Вступ

Психічний та фізичний розвиток незрячої дитини відбувається за тими ж закономірностями, що і розвиток зрячої. Проте відсутність або значне обмеження візуальних стимулів викликає специфічні особливості, які притаманні малюкам з порушеннями зору. Наприклад, зниження активності та рухливості, труднощі в оволодінні предметними діями, можлива тенденція до замкнутості та відмова від спілкування з однолітками. Періоди розвитку незрячої дитини можуть не співпадати з періодами розвитку зрячих. Характерною також є диспропорційність, пов'язана з тим, що функції, які менш залежні від відсутності зору (наприклад, мовлення) розвиваються швидше, ніж ті, які більш прямо залежать від візуальної інформації (наприклад, координація рухів). В той же час, людина з важкими порушеннями зору потенційно має усі можливості для досягнення високого рівня психофізичного та особистісного розвитку. Родина, її підтримка, обізнаність зі спеціальними прийомами навчання, терплячість, повага до особистості незрячого малюка є ключовим фактором щасливого дитинства та дорослішання.

Вік немовляти (від народження до 12 – 14 місяців).

Освітній напрям «Особистість дитини»

Формування і розвиток здоров'язберезувальної компетентності.

Фізичне благополуччя та здоров'я немовля залежить від дорослих, які опікуються ним та його безпекою. Родина організовує

для малюка умови життєдіяльності: годування, захист від несприятливих факторів, відвідування лікаря, лікування у разі потреби, гігієнічні процедури тощо.

Виховуючи дитину з порушеннями зору, батькам важливо уявляти характер зорового порушення і можливий перебіг хвороби. Тісний і постійний зв'язок з дитячим офтальмологом, його консультації, лікування є необхідною умовою раннього виховання.

Завдяки діяльності, яку організують дорослі, у малюка починають формуватися елементарні гігієнічні навички та позитивне ставлення до них: переодягання, купання, вмивання, миття рук, чищення зубів. Також родина формує і розвиває уявлення про безпеку: батьки слідкують, щоб дитина не взяла небезпечні предмети, не контактувала із небезпечними речовинами, не торкалася занадто гарячих поверхонь тощо.

Під час купання, одягання, гімнастики та масажу необхідно називати частини тіла дитини, яких торкається дорослий. Важливими є ігри та вправи з руками та пальцями малюка: ігри з масажем та віршиками, де потрібно перебирати, торкатися і називати пальчики та долоньки. Можна надягати на руки та ноги немовля шкарпетки або браслети з дзвіночками. Це допоможе дитині формувати уявлення про власне тіло.

Також важливо дотримуватися режиму дня, особливо для тотально незрячих дітей. Чергування дня і ночі відіграють важливу роль у формуванні «біологічного годинника» немовляти, допомагаючи йому природнім чином сформувати власний режим сну та активних періодів. Відсутність такої «підказки» як наявність

денного світла може викликати проблеми із сном, переплутування часу для відпочинку та бадьорості тощо. Саме тому чіткий розпорядок, звичні щоденні ритуали допоможуть незрячому малюкові зрозуміти, що зараз на нього чекає.

Діти з важкими порушеннями зору часто віддають перевагу тому, щоб зберігати свій світ сталим, вони схильні до загального зниження рухливості та активності. Проте чим молодша за віком дитина, тим більше її загальний розвиток залежить від отримання адекватних вражень та стимуляцій, активності та рухливості. Достатня кількість чуттєвих стимулів від зовнішнього світу та внутрішні відчуття є необхідним фактором формування та розвитку головного мозку, особливо у ранньому віці.

Подібні дії дорослих стають фундаментом здоров'язбережувальної компетентності.

Формування і розвиток рухової компетентності.

Послідовність розвитку рухової компетентності описано у багатьох медичних та психологічних наукових джерелах []. Зазначимо тільки основні із них: малюк активно рухає ногами і руками; повертає голову до джерела світла (звуку), тримає голову у вертикальному положенні; перевертається; сидить, повзає, стоїть і починає ходити. Зазначимо, що дитина, яка добре бачить постійно отримує візуальні стимули, які спонукають її до рухів. Якщо малюк не бачить, то необхідно використовувати слухові та тактильні відчуття. Для того, щоб стимулювати та навчати дитину з порушеннями зору основних рухів, потрібно використовувати спеціальні навчальні прийоми [].

Незрячі немовлята часто віддають перевагу положенню лежачи на спині і можуть чинити опір спробам змінити положення тіла. Для того, щоб змінити це, потрібно розпочинати вправи якнайшвидше, як тільки це стає можливим за станом здоров'я. При цьому усі рухи виконувати ніжно, плавно та повільно.

Потрібно спонукати дитину до активності, виконуючи пасивну гімнастику її руками та ногами. Виконувати масаж для немовлят. Частіше носити малюка на руках, гойдати його, змінювати положення тіла та напрям руху. Важливо стимулювати малюка до виконання рухів, які є фізіологічними для його віку.

Важливо також запобігати повторенню малюком одноманітних рухів, похитувань, відволікати від них, переключаючи увагу на іншу активність. Бо це може стати причиною формування стереотипних нав'язливих рухів.

Кожна дитина розвивається у своєму темпі, більшість малюків починають самостійно ходити в 11 – 14 місяців. Незряча дитина потребує спеціальної допомоги, щоб навчитися стояти та ходити, при чому на це, зазвичай, іде більше часу, ніж у зрячих. При цьому використовуються прийоми навчання з використанням тіла дорослого, допоміжних засобів (наприклад, візка на 4 коліщатках), ходіння боком вздовж стін та меблів.

Формування і розвиток особистісної компетентності.

До 2-3-х місяців життя немовля з важкими порушеннями зору за характером реакцій і поведінки майже не відрізняється від зрячої дитини того ж віку. І тільки після досягнення цього періоду стають помітними особливості розвитку, починаючи із формування

комплексу поживлення та відсутності зорового зосередження. Малюки відстають від однолітків в освоєнні навичок рухливості (маються на увазі повороти зі спини на живіт і назад, спроби сідати, а згодом і самостійно ходити), у них виникають труднощі у спробах оволодіння предметними діями, орієнтуванні у просторі та інше. Крім того, візуальна депривація негативно впливає на психічний, фізичний та емоційний розвиток, що може призвести до зниження рухливості, особливостей настрою, тенденції до замкнутості, «зануренню в себе», ігнорування контактів з іншими дітьми тощо.

Працюючи над формуванням і розвитком особистісної компетентності, дорослі повинні врахувати певні особливості психічного розвитку незрячої дитини. Зокрема: певне загальне відставання фізичного та психологічного розвитку порівняно з розвитком зрячої, що обумовлено меншою кількістю стимулів від зовнішнього середовища та зниженою активністю при пізнанні навколишнього світу. Також батьки повинні знати, що періоди розвитку незрячих дітей можуть не збігатися з періодами розвитку зрячих. До того часу, поки дитина з порушеннями зору не сформує способів компенсації порушень зорової функції, уявлення про навколишній світ та середовище будуть неповні, уривчасті, способи взаємодії та пізнання навколишнього не достатні, дитина буде розвиватися повільніше з вираженими особливостями. Також у дітей з порушеннями зорової функції спостерігається диспропорційність розвитку. Вона проявляється в тому, що функції і сторони особистості, які менш страждають від відсутності зору (мова, мислення і т. д.), розвиваються швидше, хоча і своєрідно; а

ті, що більш залежні від зорового сприймання, більш повільно (рух, оволодіння простором). У незрячих дітей складніше і довше формується правильне співвідношення між накопиченими словесними (абстрактними) знаннями і конкретними уявленнями.

Під час вправ та ігор зі своїм малюком батькам потрібно пам'ятати про те, що вони повинні постійно розмовляти з дитиною та пояснювати їй те, що відбувається, навіть якщо це зовсім маленьке немовля. Також слідкувати, щоб дитина була у гарному настрої, не голодна та добре себе почувала. Вправи повинні бути обмежені в часі та не перевантажувати малюка.

Дорослі ніколи не повинні брати на руки незрячу дитину, давати їй щось в руки, класти в рот або здійснювати інші дії з її тілом без завчасного попередження. Якщо не дотримуватися цього правила, то це може викликати страх та сильний негативний стрес, що в свою чергу, може призвести до формування і закріплення реакції відторгнення батьків, тілесного контакту та запропонованої діяльності. Завчасне попередження може мати різні форми: словесне пояснення, шум включеної води перед купанням, стук посуду об поверхню стола перед годуванням та інше. Важливо, щоб малюк розумів, що саме на нього чекає найближчим часом.

Під час періоду немовляти відбувається активний розвиток пізнавальних психічних процесів. Також очікуються наступні зміни у поведінці: з'являється загальна закономірність будь-якого поведінкового акту: спочатку зорієнтуватись, а потім діяти; комплекс поживлення замінюється на інші форми поведінки; дитина має постійно забарвлене самовідчуття; виникає акт хапання

- перша організована, спрямована дія; з'являються перші "запитання", які дитина задає дорослому у формі дії, погляду, жесту, які можливо зрозуміти лише в ситуації дії; з'являється потреба у спілкуванні з дорослими. розвивається мовлення немовляти. Центральним новоутворенням немовлячого віку є ходіння. Це перше, що відокремлює дитину від дорослого.

Такі зміни спричиняють кризу першого року життя дитини. Її причина полягає в тому, що відбувається перехід від біологічного типу розвитку (несформована поведінка, беспорядність, потреби тільки у теплі та їжі) до соціального (активність, потреба у спілкуванні з іншою людиною та пізнанні навколишнього світу), а лише емоційного спілкування для такого переходу недостатньо.

Головною ознакою цієї кризи є різке зростання незалежності дитини від дорослих: вона активно опановує ходьбу і предметні дії, при цьому сама обирає куди йти або які дії здійснювати. Звичайно дорослі в певних ситуаціях корегують або забороняють такі дії. Це спричиняє появу короточасних афективних реакцій (плаксивість, похмурість), інколи порушення сну, втрата апетиту тощо. Важливим у подоланні кризи першого року є встановлення соціальних зв'язків дитини з усіма членами сім'ї. Це зумовлює появу в результаті кризових переживань почуття довіри немовляти до об'єктів навколишнього світу.

Через страх за безпеку малюка з порушеннями зору у батьків може виникнути гіперопікаюча поведінка, що негативно впливає на особистісний розвиток. Дорослим потрібно перебудувати стосунки

з дитиною, надати їй більше свободи і самостійності у дозволених межах.

Освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»

Формування і розвиток предметно-практичної, технологічної компетентності.

У дитини з нормальним зором у віці 4 – 5 місяців формуються рухи, які спрямовані на цікаві їй предмети. У малюка з порушеннями зорової функції спостерігається затримка: він не тягнеться до предмета, намагаючись схопити його. Оскільки немовля через значні порушення зору опиняється у ситуації, коли предмети, які її оточують, не впливають достатньою мірою на її органи відчуття, що в свою чергу негативно відбивається на виникненні потреб та природніх спонукань до пізнання навколишнього світу та взаємодії з ним.

Формування і розвиток предметно-практичної, технологічної компетентності значною мірою базується на спільній діяльності дорослого та дитини, при цьому умова сприяння дорослого є провідною. Значне обмеження або відсутність можливості візуального спостереження та наслідування компенсується шляхом рухового наслідування дій дорослої людини. Засвоєння рухового наслідування включає аналіз руху дорослого за допомогою тактильної та пропріоцептивної чутливості та поступове формування контролю за виконанням власних рухів.

Дитина першого року життя тільки починає знайомитись зі світом предметів, її увагу ще захоплюють зовнішні ознаки

предметів, а не їх функціональне значення. Немовля може виконувати досить складні маніпуляції з предметами, може навчитися деяких дій, показаних дорослим, перенести відому дію на новий предмет. Однак його маніпуляції спрямовані лише на використання зовнішніх властивостей і відношень предметів. Предметно-специфічні дії формуються виникають наприкінці першого року життя. Тільки дорослий може допомогти дитині дізнатися про призначення предметів, показати прийоми їх використання. Він бере участь у її діяльності як організатор, помічник і старший партнер.

Для того, щоб у дитини з порушенням зорової функції формування і розвиток предметно-практичної і технологічної компетентностей відбувались успішно, необхідно, щоб дорослі організували доступ до достатньої кількості різноманітних предметів (в т.ч. іграшок) та знайомили з її ознаками і способам взаємодії з ними.

Для стимулювання пізнання предметного світу та способів взаємодії з ним потрібно пропонувати дитині різноманітні об'єкти, які мають різну форму, величину, колір, фактуру, температуру, твердість тощо (звісно, підбираючи такі, які будуть безпечні малюку та йому по силах). Також потрібно демонструвати дитині різні способи взаємодії з цими предметами: облизування, постукування об різні поверхні, здавлення, потрусити, кинути, сховати і знайти. Батькам потрібно демонструвати та вчити дитину функціональним діям з повсякденними предметами: рушником

втираємось, ложкою їмо, шкарпетки одягаємо на ноги, кришку закручуємо (вдягаємо) і відкручуємо (знімаємо).

Напрямок рук ззаду важливий при навчанні тим видам діяльності, які здійснюються безпосередньо руками, наприклад відкручування кришки, їжа з ложки. При цьому руки дитини і дорослого рухаються в одному напрямі, що дозволяє краще зрозуміти механіку рухів. Цей же прийом можна використовувати і під час демонстрації рухів тіла, коли дорослий здійснює дію разом з дитиною, перебуваючи за її спиною.

Варто врахувати, що окремі діти активно заперечують проти використання даного прийому і усіляко чинять опір усім спробам. У такому випадку можна спробувати інший прийом. Наприклад, дитина може покласти свої руки на руки дорослого зверху і відчувати його рухи під час виконання дії. Таке положення дозволить дитині зберігати контроль над ситуацією і у випадку неприємних відчуттів прибрати свої руки.

Показуючи малюкові об'єкти та способи дій з ними, дорослі повинні керувати його руками і водночас розповідати, якого кольору предмет, яка його форма, для чого він служить і як ним користуватися. Необхідно привчати малюка обстежувати предмети систематично, використовуючи обидві руки.

Обираючи предмети та іграшки для формування і розвитку предметно-практичної, технологічної компетентності, потрібно віддавати перевагу справжнім предметам або іграшкам, які найбільш реалістично відображають справжні об'єкти. Такий підхід сприятиме формуванню адекватних уявлень про навколишній світ

Формування і розвиток сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної та дослідницької компетентності.

Первинні сенсорні реакції дитини мають синкретичний, злитий характер, малюк одночасно реагує на цілий ряд подразників, пов'язаних із годуванням та доглядом. У зв'язку з цим відсутність чи значне обмеження зорової стимуляції із комплексу подразників ще не має негативного впливу на розвиток у перші місяці життя. Фактором, обмежуючим психічний розвиток, воно стає у 2-3 місяці, коли у дитини з нормальним зором формується фіксація погляду, перші спроби прослідковуючих рухів очей та інші зорові функції. Формування прослідковуючих рухів очей та реакція дитини на рухомі об'єкти навколишнього стають стимулом сенсорного розвитку.

Слухове сприймання відіграє важливу роль для дітей з порушенням зорової функції при орієнтації в просторі і русі. Незрячий малюк вчиться використовувати звукові ознаки предметів, голос батьків для орієнтування, впізнавання і формування образів навколишнього світу. Звук є ознакою дій з предметами, і лише його поєднання із зоровим чи дотиковим сприйманням предметів може сприяти його формуванню для дитини як сигнальної ознаки предметів та дій з ними. Для того щоб звукові подразники виступили для незрячого малюка сигналами певних дій оточуючих, дорослим необхідно створити предметно-дотикове поле сприймання. При цьому слід враховувати, що формування та розвиток рухових і сенсорно-пізнавальних

компетенцій у таких дітей займає більше часу та потребує спеціально організованих зусиль.

Особливо великого значення дійсності для формування і розвитку сенсорно-пізнавальної компетентності незрячих малюків набувають дотикові відчуття. Тактильне сприймання забезпечує отримання комплексу різноманітних відчуттів (дотик, тиск, рух, тепло, холод, біль, фактура матеріалу та ін.) і допомагає визначати форму, розміри фігури, встановлювати пропорційні відношення. Дозрівання рухової сфери, розвиток дрібної моторики, вміння захоплювати і відпускати предмети формується навіть якщо у цьому не бере участь візуальне сприймання. Рухи малюка розвиваються під час маніпулювання з предметами. Об'єктивні якості предметів, які потрапляють у руки дитини, формують пропріорецептивні сенсорні функції і визначають прогрес координування та предметних дій.

Спочатку немовля з порушеннями зору намагається взяти та обстежити тільки ті об'єкти, які його безпосередньо торкаються (як предмети, так і частини тіла близької людини). Для зацікавлення бажано використовувати предмети і іграшки, які видають звуки, наприклад брязкальця, дзвіночки, іграшки з бубонцями всередині. З часом дитина зможе встановити зв'язок предмета, який вона тримає у руці з тими звуками, які при цьому виникають. У зрячих дітей розвивається координація зору та рухів рук, а у незрячих – координація слуху та рухів рук. Таким чином, малюк повинен навчитися вловлювати зв'язок між тактильним, м'язовим відчуттям та слуховим образом.

Після засвоєння попередніх стадій потрібно пропонувати малюку іграшки, яких він ще не торкався і не чув. Для цього дорослий розташовує предмет прямо біля немовля, так щоб воно могло легко дотягнутися і видає ним звуки. Коли дитина проявляє зацікавленість, намагається взяти незнайому іграшку в руки і обстежити її – вона перейшла на наступну стадію. Більшість незрячих малюків оволодівають цією навичкою наприкінці першого – початку другого року.

Коли дитина навчилась орієнтуватися на слухові відчуття, дорослим потрібно поступово ускладнювати завдання. Наприклад, впустити іграшку біля малюка і спонукати пошукати її. Або кожного разу пропонувати звукову іграшку з різних позицій (справа, зліва, трохи вище або нижче), але завжди так, щоб дитина могла дотягнутися, доклавши певних зусиль. Ще пізніше предмети можна пропонувати не у статичній позиції, а повільно їх переміщуючи.

Коли дитина опанує уміння сидіти, зручно розпочати показувати їй, як можна зробити «вежу», поклавши один предмет на інший. «Вежу» можна робити як з іграшок, так і зі звичних предметів. Також потрібно познайомити малюка із «вкладишами» (можна купити спеціальні іграшки або використовувати підручні матеріали, наприклад упаковку з-під йогуртів різного розміру). Таким чином познайомиться з поняттям величин та їх співвіднесення.

Якщо у малюка є залишковий зір обов'язково необхідно проводити заняття, спрямовані на активізацію залишкового зору та

формування зорової уваги. Починати їх потрібно якомога раніше, оскільки саме в перші місяці життя зорова система зазнає значних змін і є найбільш чутливою до зовнішніх стимулів - світла і кольору. Щоб привернути увагу дитини, доцільно використовувати яскраві (можливо контрастного забарвлення) та достатньо великі предмети. Наприклад: ліхтарик, іграшки з елементами, які світяться, блискучі предмети, картинки та предмети з контрастним малюнком, збільшені зображення тощо. Якщо поєднання контрасту і руху недостатньо, можна пробувати привернути увагу малюка до предмету звуком: голосом, мелодією брязкальця, постукуванням по предмету.

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»

Формування природничо-екологічної компетентності.

На першому році життя немовля тільки розпочинає знайомство з природним довкіллям: відкриває для себе існування різноманітних об'єктів та явищ природи, пізнає їх, вчиться взаємодіяти з ними та спостерігати. Різноманітні за змістом та модальністю відчуття та сприймання є важливою умовою розвитку особистості дитини.

Цікавість до пізнання навколишнього довкілля, зазвичай, розпочинається через візуальні відчуття. Проте у незрячих малюків більшого значення набувають тактильні та слухові відчуття, доступ до яких повинен організувати дорослий.

Діти, які добре бачать, мають змогу спостерігати велику кількість об'єктів: і тих, що поруч з ними, і тих, які є віддалені. Для малюків з порушеннями зору предмети, з якими вони

безпосередньо не взаємодіють, нібито перестають існувати. Щоб допомогти сформувати розуміння того, що це не так, важливо використовувати звукові іграшки, надавати дитині можливість кидати предмети, які під час падіння видають звук та вчити здійснювати пошукові рухи у найближчому просторі.

Дорослим важливо пам'ятати, що дитина з нормальним зором бачить багато об'єктів довкола себе, як природнього походження, так і зроблених людиною. Природня цікавість спонукає її до того, щоб обстежити їх. Проте незряче немовля просто не знає про існування більшості з цих предметів! Воно може зацікавитись лише тим, чого торкається або чує. Тому дорослим важливо надавати можливість такого обстеження.

Спочатку немовля з порушеннями зору намагається взяти та обстежити тільки ті об'єкти, які його безпосередньо торкаються (як предмети, так і частини тіла близької людини). Для зацікавлення бажано використовувати предмети і іграшки, які видають звуки, наприклад брязкальця, дзвіночки, іграшки з бубонцями всередині. З часом дитина зможе встановити зв'язок предмета, який вона тримає у руці з тими звуками, які при цьому виникають. У зрячих дітей розвивається координація зору та рухів рук, а у незрячих – координація слуху та рухів рук. Таким чином, малюк повинен навчитися вловлювати зв'язок між тактильним, м'язовим відчуттям та слуховим образом.

Після засвоєння попередніх стадій потрібно пропонувати малюку іграшки, яких він ще не торкався і не чув. Для цього дорослий розташовує предмет прямо біля немовля, так щоб воно

могла легко дотягнутися і видає ним звуки. Коли дитина проявляє зацікавленість, намагається взяти незнайому іграшку в руки і обстежити її – вона перейшла на наступну стадію. Більшість незрячих малюків оволодівають цією навичкою наприкінці першого – початку другого року.

Коли дитина навчилась орієнтуватися на слухові відчуття, дорослим потрібно поступово ускладнювати завдання. Наприклад, впустити іграшку біля малюка і спонукати пошукати її. Або кожного разу пропонувати звукову іграшку з різних позицій (справа, зліва, трохи вище або нижче), але завжди так, щоб дитина могла дотягнутися, доклавши певних зусиль. Ще пізніше предмети можна пропонувати не у статичній позиції, а повільно їх переміщаючи.

Під час прогулянок на вулиці батькам необхідно організувати контакт з різними природними явищами: вітер, сніг, дощ, сонячне проміння з обов'язковим коментуванням того, що відбувається і з чим взаємодіє малюк. Важливо при цьому бути обережним, щоб подібна взаємодія не налякала дитину і не нанесла шкоди її здоров'ю. Також саме дорослі організовують обстеження малюка із рослинами, тваринами (за можливості), піском, камінням, водою тощо.

Обираючи іграшки, які відображають об'єкти навколишнього світу, важливо обирати такі, які є найбільш реалістичними, зручними за розмірами для дитячих долонь та з різними фактурами і з різних матеріалів, яскравого забарвлення. Бажано уникати

м'яких іграшок, оскільки вони є складними для дотикового сприймання і не тримають форму.

Формування та розвиток орієнтування у просторі та мобільності.

Орієнтація у просторі та мобільність – це навички і уміння, які формуються і розвиваються протягом дуже довгого часу. Проте починається цей довгий шлях у перші місяці життя дитини з тих, нібито то простих моментів, коли немовля повертає голову, почувши мамин голос, пристосовуються до рук дорослого, знайомиться з власним ліжечком тощо. Більшість дітей активно досліджують навколишній світ, проте незрячі потребують додаткової мотивації і підтримки.

Батькам незрячого немовляти потрібно пам'ятати, що їх дитина пізнає світ через власне тіло. Саме тому малюка потрібно часто брати на рухи та активно рухатися з ним. Це сприятиме не тільки формуванню емоційної близькості та почуття безпеки, але стимулює розвиток вестибулярного апарату, тактильної чутливості, формує перші поняття щодо руху та простору. Також важливо впродовж дня змінювати положення тіла немовля: на спині, на боку, на животику. Заохочувати дитину піднімати голову за допомогою власного голосу або джерела світла (якщо є залишковий зір). Корисними і приємними для багатьох дітей є рухи на великому фітнес-мячі: піднімати немовля у повітря, виконувати найпростішу гімнастику для зміни положення тіла, гойдати і т.п.

Вкладаючи до рук дитини різні іграшки (які мають приємне і не дуже голосне звучання, і які є достатньо легкими, щоб їх міг

втримати малюк), важливо розповідати про них, про їх ознаки. Бажано мати кілька іграшок (або предметів) з різним звучанням та різною на дотик поверхнею. Можна торкнутися звуковою іграшкою обличчя дитини, якщо вона самостійно не повертає голову в сторону до іграшки, та м'яко допомогти їй це зробити і доторкнутися до іграшки. Важливо пам'ятайте, що найважливішим стимулом до рухів є голос та дотик близьких людей.

Підвішувати над ліжечком звукові іграшки потрібно у такому положенні, щоб немовля торкалось їх під хаотичних рухів рук і ніг. Якщо малюка є залишковий зір, іграшки мають бути досить великими та мати контрастне забарвлення.

Дорослі повинні навчати дитину найпростіших обстежувальних рухів: тримаючи її руки у своїх здійснювати пошукові рухи, захоплювати предмет, стискати його, погладжувати, постукувати, допомогти дотягнути до рота.

Батьки можуть частіше влаштовувати немовля біля себе, коли пересуваються по квартирі і виконують якісь дії. Носити дитину з собою на руках або з використанням спеціальних засобів (слінг, ерго-рюкзачки тощо). При цьому варто постійно розказувати малюку, що відбувається, і що є джерелом звуків, які він чує.

Необхідно слідкуйте за постійним шумовим фоном, адже забагато слухових подразників можуть викликати перевтому та занадто збудження немовляти. Голосні та раптові звуки можуть викликати переляк у дитини.

Гарним часом для різноманітних ігор на орієнтацію є купання. Краще перевести немовля у велику ванну якомога раніше, ще

краще – чергувати маленьку та велику ванну. Це дозволить дитині краще відчутти простір. У великій ванні можна катати дитину на воді, перевертати на живіт, плескати руками і ногами по воді і ін. Коли малюк навчиться впевнено сидіти, можна постелити на дно килимок, який не ковзає, і наливати таку кількість води, щоб він міг гратися у воді сидячі.

Сприятимуть розвитку уявлення про величини і ігри, в яких потрібно залазити у різні великі коробки, ховатися у шафі або «халабуді».

Для того, щоб допомогти дитині познайомитись із поняттям висоти: покажіть, як кидати предмет, який видає звук, з висоти, як його потім відшукати. Можна спробувати варіант з киданням іграшки, яка прив'язана мотузкою.

Повзання дозволяє дитині значно розширити доступний їй простір і навчитися орієнтуватися в ньому. Коли малюк з порушенням зорової функції починає повзати, важливо подбати, щоб у нього був безпечний простір, поступово розширюючи ті межі, де він може пересуватися. Батьки можуть використовувати тактильні сигнали щодо завершення однієї зони і початок іншої. Ці тактильні орієнтири можливо зробити самостійно (наприклад, наклеїти на підлогу стрічки з різною тактильною поверхнею) або користуватися тими, які вже є наявними у вашому домі (пороги, килими, різні матеріали підлоги у різних приміщеннях). Якщо дитина з порушенням зору почала пересуватися самостійно, дуже важливо слідкувати, щоб меблі і килимки завжди були розташовані

в одному і тому ж місці, а двері завжди або повністю зачинені, або повністю відчинені!

Дитині з порушеннями зорової функції необхідна допомога у навчанні орієнтуванню у положенні сидячи та стоячи. Спочатку допоможіть малюкові знаходити іграшки, які знаходяться прямо перед ним, потім необхідно ускладнювати завдання: на засвоєння простору зліва і справа, вгорі і вниз. Якщо дитина добре орієнтується у просторі довкола себе, можна пропонувати їй шукати звукові іграшки, які повільно рухаються (за допомогою рук дорослого, або на коліщатах). Корисними є пасивні та активні ігри у положенні сидячі, в т.ч. катання звукових машинок або подібних іграшок.

Для формування орієнтування у положенні стоячи, використовуючи прийоми «положення рук ззаду» разом з дитиною дорослий знаходить опору, за яку вона може триматися, коли стоїть. Корисно облаштувати для неї інтерактивну стіну (або «кімнату» - її можна зробити із манежу або великої коробки), при цьому важливо потурбуватися, щоб конструкція була стійка і не падала під вагою дитини. На цю стіну (або стіни «кімнати») причіплюються цікаві для малюка предмети, наприклад дзвіночки, ланцюжки, гудзики, прищіпки, мішечки, клаптики матеріалу різної фактури. Звісно, потрібно слідкувати, щоб малюк не проковтнув ці предмети! Наповнення інтерактивної стіни бажано час від часу змінювати.

Розвитку рухів дитини з порушенням зорової функції і формуванню у неї прийомів орієнтування у просторі сприяють ігри

з м'ячом. Найбільш підходящим є озвуковий м'яч (із дзвіночком всередині), а також гумовий м'яч середніх розмірів (35-50 см). М'яч повинен мати яскравий колір, можливі комбінації двох-трьох кольорів, або ж чорно-білий у смужечку. Сядьте на підлогу обличчям до дитини. Покажіть дитині м'яч, дайте можливість тактильно його обстежити, потримати в руках і скажіть: «Ось м'ячик. Я хочу покотити його до тебе. Ось він прикотився до тебе. Тримай м'ячик». Покажіть дитині, як потрібно котити м'яча.

Корисно незрячого малюка катати на гойдалках, іграшкових кониках, триколісному велосипеді і т.п., щоб він міг відчувати зміну напрямку руху. Танцювати разом з малюком під музику.

Для кожної дитини, в т.ч. і незрячої, найпершою і найголовнішою «точкою відліку» у просторі є власне тіло. Саме тому дуже важливо вчити малюка орієнтуватися на власному тілі. Зручно використовувати процес купання, масажу, гімнастики і одягання, щоб називати частини тіла та ті, дії, які вони здійснюють. Потрібно чітко та конкретно називати напрямок руху відносно тіла, наприклад «Вода довкола тебе», «Штовхни м'яч прямо перед собою», «Лопатка збоку від тебе». Необхідно використовувати слова на кшталт: вгорі, внизу, біля, збоку, під, над, перед, позаду, всередині і т.п. Натомість краще уникайте слів «тут» і «там».

Освітній напрям «Гра дитини»

Формування та розвиток ігрової діяльності.

Гра для дітей з порушеннями зорової функції, так само, як і для зрячих є активною самостійною і зазвичай улюбленою

діяльністю. Вона підвищує абілітаційні можливості дітей, сприяючи компенсації візуальної депривації та корекції вторинних відхилень. Таким чином, гра в дитячому віці при порушеннях зорової функції є одночасно предметом і засобом корекції.

Гра стає провідною діяльністю зазвичай у віці 3 років, проте її основи закладаються значно раніше, ще на першому році життя. Ігрова діяльність будь-якої дитини дуже тісно пов'язана з тією діяльністю, на якій ґрунтується її життя. Гра підвищує абілітаційні можливості дітей з порушеннями зору, сприяє компенсації візуальної депривації та корекції вторинних відхилень.

У самому процесі формуванні ігрової діяльності малюків із порушеннями зорової функції спостерігається певна своєрідність, оскільки їх ігрові дії базуються на збідненому досвіді практичної діяльності, зменшеній кількості уявлень про предмети та їх функції, складнощах у розвитку моторики та мовлення. Проте завдяки тісній комунікації з дорослими вони оволодівають знаннями та навичками, достатніми для формування ігрової діяльності.

Перша іграшкою дитини є її ручки та пальці. Малюк з нормальним зором помічає свої ручки приблизно в віці 2 місяців і починає їх обстежувати та діяти ними, спочатку доволі хаотично. Дитина з порушеннями зору може потребувати допомоги, щоб «знайти» свої руки й почати ними діяти. Ідеальною «іграшкою» для немовляти на цьому етапі є рука матері (долоні, пальці). Взаємодіючи із малюком, потрібно з'єднувати його руки, щоб малюк зміг їх відчувати. Легенько плескати долоньками дитини, грати в ладусі, при цьому обов'язково розмовляти з нею. Важливо

також торкатися її руками до свого обличчя дорослого, дмухати на них, давати відчути різні фактури і поверхні. При цьому рухи мами повинні бути спокійними і неквапливими.

Спілкуючись з дитиною, бажано надавати їй можливість чути різні звуки (говоріть, співайте, цокання тощо), а також звуки, що видають різні іграшки. Потрібно надати дитині можливість взаємодіяти із іграшки, які звучать — трясти брязкальце, натиснути пищавку, дзвонити в дзвоник. Звісно, важливо називайте не тільки іграшки, але і звуки, які вони видають (дзвенить, тріщить, пищить). Можна підвісити над ліжечком брязкальця з кільцями або ворсисту кульку із дзвоником та допомогти дитині знайти і помацати їх.

Важливо пам'ятати, що маленькі діти обстежують предмети ротом, тому можна покласти дитині в руку легку іграшку та допомогти піднести до її рота, торкнутися іграшкою ротика. Бажано, щоб дитина могла обстежувати предмети та іграшки, зроблені з різних матеріалів (пластмаса, дерево, тканина, гума тощо).

Із двох з половиною місяців, демонструючи малюку звукову іграшку, слід стимулювати дитину тягнутися до неї, розтискати заздалегідь пальчики, щоб схопити й утримати. Навчившись затискати іграшку в долоні, дитина починає вивчати її, відсовувати і знов наближати, і зазвичай, обстежує ротом.

Батьки можуть використовувати звукові та світлові іграшки-підвіски, які кріпляться на ліжечко за допомогою спеціального кронштейна або дуги. Ці іграшки можуть бути жорсткими або м'якими, досить великими, яскравими, або чорно-білими в смужку,

блискучими, із зображенням обличчя. Підвішувати над ліжечком блискучі іграшки, які звучать, краще таким чином, щоб дитина, розгинаючи руки або ніжки, могла торкнутися їх. Використовуйте великі контрастні іграшки, які видають звуки, щоб збільшити шанси дітей із залишком зору побачити їх, наприклад, брязкальця з кільцями для підвішування, брязкальця з ручками, різні за формою і кольором.

Виконуйте вправи з іграшками, які видають звуки, врахуйте, що немовляті локалізувати предмет та джерело звуку легше, якщо він (воно) знаходиться зліва чи справа від дитини, важче, коли він (воно) розташований посередині. У дітей, які не можуть бачити джерело звуку реакція повільно, але поступово розвивається. Батьки мають розуміти важливість такої реакції для розвитку у дитини орієнтування у просторі.

Також для освоєння простору можна пограти в таку гру. Сядьте на підлогу і посадіть дитину перед собою. Візьміть звукову іграшку, прив'яжіть до неї мотузку. Покажіть дитині, яким чином, підтягаючи іграшку за мотузку можна наблизити її до себе. Іграшки повинні бути яскравих кольорів, світитися і видавати звуки, коли ви їх підтягатимете.

Але спочатку потрібно ознайомити дитину з підлогою. Сідайте на підлогу позаду дитини і показуйте їй, що підлога існує навколо вас. Покладіть руку дитині на плечі і покачайте її в різні боки. Спочатку з одного боку в іншій, потім так само вперед — назад, поки руки дитини не торкнуться підлоги (в усіх напрямках).

Простежте за малюком, чи розчепірює він пальці в очікуванні підлоги. Незабаром під час гри дитина спиратиметься на руку.

Для підтримки інтересу дитини до іграшок і дій з ними треба періодично приводити в порядок іграшки, збирати їх, розкласти по місцях і звертати увагу малюка на те, що кожна іграшка має своє місце, це допоможе зорганізувати простір навколо незрячого малюка. Підбираючи іграшки для дитини зверніть увагу, що важлива не їх кількість, а якість, тобто іграшки повинні бути цікавими та нести користь саме для вашої дитини. Бажано, щоб вони були реалістичні та яскраві. І звісно, жодна найкорисніша та найпривабливіша іграшка для малюка це та, якою він грається разом з батьками.

Освітній напрям «Дитина в соціумі»

Соціальна ситуація розвитку немовляти полягає в тому, що вся поведінка і діяльність дитини реалізується нею або безпосередньо через дорослого, або у співробітництві з ним.

Нерозривний зв'язок дитини і дорослого зберігається впродовж усього 1-го року життя, тому соціальну ситуацію розвитку в немовлячому віці також ще називають "Ми". Немовля нічого не може без дорослого: його життя і діяльність ніби вплетені в життя і діяльність дорослого, який піклується про нього. Особливістю цієї ситуації є потреба в комфорті, а центральним елементом цього комфорту - дорослий.

Формування і розвиток соціально-громадянської компетентності.

Новонароджена дитина зовсім не може існувати без дорослого, який забезпечує все її існування, виживання і спрямування активності. Вона не здатна самотійно пересуватися, підтримувати своє існування. Не має вона засобів впливу на дорослого, крім експресивно-мімічних (плач, крик). Суперечність цієї ситуації розвитку полягає в тому, що дитина максимально потребує дорослого, але не має засобів впливу на нього. А він поводить з нею так, ніби сподівається на відповідні дії, ніби вона розуміє звернені до неї слова, жести, емоційні реакції. Дорослий ніби приписує немовляті розуміння своїх дій. У результаті такої поведінки дорослого в дитини з'являється перша соціальна потреба - потреба у спілкуванні з дорослим. Вона знаменує собою виникнення першої діяльності дитини - діяльності спілкування, предметом якої є інша людина. Відтоді активність у встановленні контактів переходить від дорослого до дитини. Вона починає впливати на дорослого, щоб вступити з ним у спілкування, спонукати його до контакту.

В віці після 5 – 6 місяців пропонуйте дитині гру «Дай — візьми». Дайте дитині будь-яку іграшку, а потім скажіть: «Дай мені іграшку». Візьміть у дитини іграшку і скажіть: «Спасибі» і негайно поверніть іграшку назад дитині, кажучи: «Ось вона». Повторіть це кілька разів поспіль.

У ранньому віці годуванням є одним із найважливіших аспектів не тільки у догляді за дитиною, але і емоційно насиченим процесом, який включає у себе момент фізичного підкріплення, створення близьких та теплих стосунків, підвищення рівня довіри

між батьками і дитиною. Спільний прийом їжі всією родиною – це чудова нагода для включення дитини у мікросоціум.

Також доцільно заохочувати спілкування дитини з родичами та друзями родини. Якщо це можливо, то батькам варто брати дитину разом з собою, коли вони відвідують магазин, якісь суспільні заходи, йдуть в гості. Рекомендується також поступово привчати малюка до відвідування дитячого майданчика або групових занять, де будуть присутні інші діти.

Освітній напрям «Мовлення дитини»

Своєрідність розвитку мовлення у дітей з порушенням зорової функції може проявлятися в уповільненні або своєрідності формування мовленнєвих навичок, в опануванні мовними та невербальними засобами комунікації. Причинами звуження сфери спілкування у дітей з глибокими порушеннями зору є: обмеження можливостей наслідувальної діяльності, звуження пізнавального процесу, зменшення можливостей розвитку рухової сфери, особливості умов виховання і спілкування. Для того, щоб обмежити вплив зазначених факторів, батькам потрібно цілеспрямовано працювати над формуванням відповідних компетентностей у малюків.

Формування і розвиток мовленнєвої компетенції.

Розвиток мовлення у незрячих дітей має певні своєрідності, які характерні для більшості з них. Як правило, значної затримки мовленнєвого розвитку не відбувається, але певна уповільненість та особливість може мати місце. Незряче немовля не може бачити, як

дорослі складають та ворують губами, коли вимовляють той чи інший звук. Так само не доступні для нього споглядання емоційних проявів міміки людей.

До характерних особливостей розвитку мовлення незрячих дітей раннього віку відноситься нечітка вимова окремих фонем. Діти неправильно вимовляють окремі звуки. Іншою характерною особливістю є ехолалія, коли малюки автоматично повторюють ті слова та фрази, які звернені до них. Зазвичай це явище проходить у віці 3 – 4 років. Часто незрячі діти говорять про себе у третій особі, оскільки їм важко співставити своє тіло та своє ім'я. Зазвичай, якщо немає супутніх проблем, усі ці особливості з часом зникають самі, але інколи буває потрібна допомога спеціаліста та застосування спеціальних корекційно-розвиткових вправ.

Якнайчастіше розмовляйте з дитиною, промовляйте всі свої дії. Під час масажу і пальчикових ігор, розповідайте вірші та співайте пісні. Часто носіть немовля на руках та торкайтеся його. Перед тим, як взяти дитину на руки чи торкнутися її, покличте її на ім'я. Нахиляйте своє обличчя ближче до малюка, коли розмовляєте з ним, кладіть його ручки собі на обличчя, горло, губи. Реагуйте на плач немовля, це його спосіб спілкування з вами. Разом слухайте різні побутові та природні шуми, змінюйте інтонацію голосу відповідно до ситуації. Часто називайте малюка по імені і скоро він буде його впізнавати та реагувати.

Навчайте малюка загальноприйнятими жестами, приміром «пока-пока», «дай», «на» тощо. Реагуйте на спроби дитини

спілкуватися з вами, відзивайтесь на жести та звуки. Радісно реагуйте на перші слова та жести.

Формування і розвиток комунікативної компетентності.

Розвиток спілкування та його стимуляція у перші місяці життя незрячої дитини має ті ж самі завдання та реалізується тими ж методами і способами, що і зі зрячим малюком. Поглажування, ніжний голос, приємні тактильні теплові відчуття, контакт з тілом мами є тими стимулами, що сприймаються незалежно від стану зору і можуть використовуватися для контакту з дитиною.

З народження дитина дуже чутлива до контактів з дорослим, який за нею доглядає. Найбільш значущі для немовляти дотики і ласки. При цьому рухи мами повинні бути спокійними і неквапливими. Різкі, неточні, невпевнені жести дорослого викликають у малюка дискомфорт і тривогу, він може стати неспокійним і плаксивим. Малюк ще не розуміє слів, але вже відчуває тон голосу, тембр мовлення. Тому під час годування, переодягання малюка або займаючись з ним, потрібно ласкаво розмовляти з дитиною. Не слід дозволяти малюку довго кричати, за можливості намагайтеся якнайшвидше відреагувати на крик та плач, оскільки це є проявом про потреби дитини. І, звичайно ж, негайно доброзичливо відгукуватися на всі спроби дитини спілкуватися, хоча вони можуть зводитися лише до того, що він нерухомо прислухається, робить невизначені рухи, видає якісь звуки.

Особливе місце в процесі розвитку комунікативної компетентності дітей з важкими порушеннями зорової функції від

народження до трьох років, належить соціально-комунікативним іграм, мета яких полягає у розвитку ініціативності, сміливості й активності дитини, взаємодії між дитиною й дорослим. Під час ігор необхідно створювати сприятливу для дитини атмосферу, наповнену позитивними емоціями, звертатися до неї ласкаво, придумуючи їй ласкаві й ніжні імена, щоб вона відчувала любов, ніжність, спокій матері, а також свою захищеність.

Прикладом такої гри є гра «Лялечка-Наталочка». На початку гри ніжно й лагідно пригорніть дитину до себе, щоб вона відчувала себе у безпеці, потім покладіть її на ліжко. Співаючи пісеньку «Лялечка-Наталочка» (сл. Г. Бойка, муз. М. Дремлюги), супроводжуйте спів різноманітними рухами. Наприклад, з'єднайте рученята дитини, щоб вона відчула їх, потім ніжки, подмухайте на неї тощо. Робіть усі рухи із задоволенням, ніжно торкаючись до дитини, щоб вона відчувала ваше тепло й ласку.

Є у мене лялечка,
Лялечка Наталочка,
Заводна, заводна,
Подивіться — ось вона.
Хоч вона ще маля —
«Мама, мама», — промовля.
Ляля з рученятами,
Ляля з ноженятами.
Я її заведу,
З нею у танок піду.

Родина є першою й головною соціальною групою, яка активно впливає на формування особистості дитини раннього віку. Роль родини полягає у поступовому введенні дитини в суспільство. Первинна соціалізація у формуванні особистості відіграє особливо важливу роль, коли дитина ще несвідомо засвоює зразки й манеру поведінки, типові реакції старших на ті або інші проблеми.

Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва»

Спілкування з прекрасним має велике значення в психічному становленні особистості, в розвитку її загальнолюдських задатків і особистісних якостей, естетичних відношень. І хоча на перший погляд може здатися, що для дитини з порушеннями зорової функції немає особливих можливостей для формування мистецько-творчої компетентності у віці до 1 року, проте це не так.

Формування і розвиток мистецько-творчої компетентності.

Враховуючи особливості зазначеного вікового періоду та особливості сприймання дітей з порушеннями зорової функції доцільно буде розпочати формування мистецько-творчої компетентності зі знайомства зі зразками музичного мистецтва, народної творчості та літератури.

Значення музичних образів у вихованні дитини з порушеннями зорової функції, а особливо їх вплив на розвиток функцій мозку, важко переоцінити. Вже у віці немовляти слід влаштовувати недовгі (5-15 хвилин) щоденних прослуховувань музики, ненав'язливо залучаючи дитину до слухання ритмічної негучної музики з красивою мелодією. При цьому можна злегка

розгойдувати малюка на руках або допомагати йому підстрибувати (інтонувати — підспівуючи). Важливо, однак, щоб після таких музичних слухань дитина залишалася не в тиші та ізоляції, а в атмосфері природних побутових звуків — голосів рідних, мами, її кроків по квартирі, криків дітей на вулиці, шуму транспорту з вулиці або закипаючого на плиті чайника тощо, адаптуючись тим самим до навколишнього світу.

Не можна переоцінити значення наспівування мамою (чи іншою близькою людиною) дитині колискових пісень. Мамина колискова — це та точка опори, яка назавжди залишиться з дитиною у майбутньому житті; вона долучає малюка і одночасно до власного роду та до усієї народної пам'яті.

Скарбниця народної творчості надає батькам багатий вибір дитячих віршів, потішок, забавлянок та найпростіших ігор для дітей з самого народження, при чому їх вибір є досить великим, а самі такі активності несуть комплексний вплив на дитину.

Прикладом може бути гра-забавлянка «Коваль». Дитину можна посадити на ліжко, собі на руки або покласти на спинку. Дорослий бере іграшковий звуковий молоточок і вдаряє ним легенько по ступнях дитини, при цьому промовляючи:

Куй, куй чобіток, Кує коваль бричку,

Подай бабо молоток. Заглядає в пічку:

Не подаси молотка, Чи є борщ?

Не підкую чобітка, — Чи є каша?

Молоток срібленький, Чи є в борщі шматок м'яса?

Чобіток золотенький. Тукі-і-і! Тукі-і-і! Тук-тук!

Кую, кую ніжку,
Поїдем в доріжку,
Будем коня напувати,
Будем в баби ночувати.

Промовляти можна будь-який із цих віршиків, який більше сподобається вашому малюку.

Корисними також є забавлянки, які задіють пальчики дитини та стимулюють розвиток дрібної моторики рук, їх вибір є також досить великим.

Окрім народної творчості також можна використовувати авторські дитячі пісні та вірші, обираючи ті, які подобаються дитині.

Ранній вік (від 1 до 3(4) років)

Освітній напрям «Особистість дитини»

Складний процес психічного розвитку у ранньому дитинстві істотним чином залежить від умов життя і виховних впливів. Тому необхідно, починаючи з немовлячого віку, турбуватися про охорону здоров'я і про нормальний хід дозрівання дитячого організму, про виховання дитини, правильне керівництво розвитком психічних процесів і властивостей особистості, враховуючи її вікові та індивідуальні психофізіологічні особливості.

Глибокі порушення зору у ранньому віці викликають порушення взаємодії незрячої дитини і навколишнього світу, в

тому числі соціального та культурного аспектів. Значне зменшення або повна відсутність візуальних відчуттів обмежує чуттєвий досвід немовля, що з часом відбивається на розвиткові фізичної та пізнавальної активності, а це у свою чергу ускладнює формування нових зв'язків із навколишнім. Коли виникає значний дефіцит інформації про навколишній світ, недостатність уявлень про зв'язки між предметами і явищами детермінує виникнення у дитини «уявних зв'язків», які часто є помилковими.

Формування і розвиток здоров'язберезувальної компетентності.

Потурбуйтеся про безпечність дитини з порушеннями зорової функції: завжди закривайте двері шаф, міжкімнатні двері повністю відкривайте або закривайте, кладіть всі речі на свої місця одразу після використання, використовуйте спеціальні захисні насадки на гострі кути меблів.

Заохочуйте дитину рухатися вздовж правої сторони коридорів та східців. Таким чином малюк буде вчитися слідувати загальноприйнятим правилам і з меншою ймовірністю зіштовхнеться з іншими людьми.

Завжди зберігайте предмети, які небезпечні для здоров'я (ліки, побутову хімію, гострі предмети), у місцях, які недоступні дитині раннього віку!

Формування і розвиток рухової компетентності.

Якщо мова не йде про поєднані порушення, то опорно-руховий апарат є первинно збереженим у дитини з порушеннями

зорової функції, що є фактором для становлення прямоходіння. Але період оволодіння даним умінням у незрячих дітей затягується, оскільки вони не можуть так само, як і діти з нормальним зором, спиратися на наслідування дорослих у навчанні самотійного ходіння. Через відсутність можливості спостерігати за іншими у малюків виникають особливості потребо-мотиваційної сфери, які негативно відбиваються на активності та ускладнюють виникнення мотивації самотійного пересування. До того ж на цю ситуацію часто накладається підвищена тривожність батьків, які прагнуть зменшити ризики травматизму і тим самим не спонукають до розвитку самотійного пересування.

Самотійне ходіння значно розширює можливості дитини, але не варто турбуватись, якщо незрячому малюку знадобиться більше часу, щоб засвоїти цю навичку. Використовуйте спеціальні вправи.

Після того, як малюк навчиться кататися у візочку, він може навчитися і штовхати його. Покладіть у візок щось досить важке, щоб надати йому більшої стійкості. Покладіть руки малюка на ручку, а зверху свої руки. Повільно штовхайте візок вперед. Якщо дитина не зробила крок за інерцією, допоможіть їй. Продемонструйте, як візочок може наштовхуватись на щось. Притримуйте візок, щоб дитина не впала.

Ходіння боком вздовж стіни або меблів (так зване «курсання») є необхідним етапом у навчанні самотійного ходіння. Виконувати його краще босоніж, щоб малюк тактильно через стопу отримував більше інформації під час руху. Поставте малюка біля низького столика (ліжка, дивана, тумби тощо) (який

приблизно досягає рівня його грудей) так, щоб він поклав на нього свої руки. Збоку недалеко покладіть звукову іграшку так, щоб дитина це почула. Станьте на коліна за спиною малюка і, притримуючи його за стегна, перенесіть вагу його тіла на ногу, протилежні напрямку руху. Допоможіть зробити крок вільною ногою і перенесіть вагу на цю ногу. Приставте іншу ногу, пересуньте руки малюка у напрямку руху так, щоб вони перебували на одному рівні з тілом. Зробіть кілька кроків до іграшки. Не забувайте розмовляти з малюком і підбадьорювати його.

Вчіть дитину ходити з підтримкою за обидві руки. Станьте за спиною малюка і візьміть його за руки, піднявши їх. При цьому краще стояти обличчям в одному напрямі. Хай малюк візьметься за вказівні пальці дорослого. На відстані кількох кроків хай його покличе близька людина (або покладіть щось цікаве для нього). Повільно крокуйте вперед. Не дозволяйте дитині відхилятися назад, до ніг дорослого. З часом опускайте руки, за які тримається малюк, щоб він усе більш самостійно утримував рівновагу.

Для того, щоб навчити дитину ходити з підтримкою за одну руку, станьте збоку від неї. Покладіть одну свою руку на верхню частину руки малюка, а іншою візьміть за долоню. Підбадьоруйте дитину та зробіть кілька кроків, трохи потягнувши малюка за руку вперед. Тренуйте ходіння по різних поверхнях, у взутті та без нього.

Мотивуйте малюка зробити кілька самостійних кроків. Спочатку вздовж меблів. Поставте малюка в позицію для ходіння, зробіть крок в сторону і покличте його. Для того, щоб стимулювати

дитину зробити самостійні кроки вперед, станьте за його спиною. Попросіть іншу близьку людину стати перед вами і покликати малюка. Допоможіть йому розпочати рух і поступово відпустіть. Весь час розмовляйте з малюком, пояснюйте, що відбувається, щоб відчув ваш голос. Відстань спочатку має бути незначною, у 2 – 3 кроки для дитини. Ніколи не відступайте назад, коли ви покликали малюка і він іде до вас!

Пропонуйте дитині ходити, тягнучи звукову іграшку на колесах за собою на мотузці. Ви також можете пропонувати їй ходити з каталкою – звуковою іграшкою на коліщатах та з довгою ручкою, яку можна штовхати перед собою.

Окрім ходіння потрібно допомогти малюку розширити і інший репертуар рухів великої моторики. Вчить дитину бити ногою по великому звуковому м'ячу. Для цього, коли вона буде стояти, покладіть м'яч біля її ніг і попросіть вдарити ногою. Спочатку підтримуйте за руку, щоб допомогти втримати рівновагу.

Навчіть малюка самостійно підійматися з підлоги. Сядьте на підлогу на коліна, посадіть дитину навпочіпки між своїми ногами, спиною до себе. Покладіть перед малюком звукову іграшку так, щоб він це почув. Допоможіть дитині дістати іграшку, нахилившись вперед (стопи при цьому повинні стояти на підлозі), і повернутися в положення навпочіпки. Коли малюк буде робити ці рухи впевнено, попросіть його, коли він нахилиться вперед і торкнеться підлоги, розігнутися і встати. Якщо потрібно, допоможіть.

Мотивуйте дитину сідати навпочіпки і деякий час гратися у такому положенні. Для цього сідайте на підлогу на коліна, посадіть її навпочіпки між своїми ногами. Слідкуйте, щоб дитина не відхилилася назад у цьому положенні.

Навчіть малюка нахилитися вперед до підлоги і випрямлятися. Для стимулювання використовуйте легкі іграшки, яку можна втримати однією рукою. Якщо дитині важко втримати рівновагу, притримуйте її за стегна, поступово зменшуючи свою підтримку.

Для того, щоб малюк навчився самостійно вставати з маленького стільчика, він спочатку повинен навчитися нахилитися вперед. Притримайте його за руки, щоб він зміг встати. Поступово зменшуйте допомогу.

Сходинок інколи здаються складним випробуванням незрячим дітям та їх батькам. Розпочніть спроби з піднімання сходинок у положенні для повзання. Якщо малюк добре повзає, то він, ймовірно, кине на сходинок руки, одне коліно і підтягнеться. Якщо ж він не робить цього, то розташуйтеся позаду нього, допоможіть підняти на сходинок спочатку руки, потім одну зігнуту ногу, а тоді вже – і другу ногу.

Потрібно вчити дитину спускатися з дивана і сходинок ніжками вперед. Посадіть малюка на диван, і попросіть перевернутися на живіт, прослідкуйте, щоб його ноги при цьому зісковзнули з дивана і він відчув підлогу стопами. Коли дитина навчиться спускатися з дивана (крісла, ліжка), запропонуйте їй аналогічно спуститися із сходинок. Посадіть малюка на сходинок, допоможіть перевернутися на коліна і спрямуйте його ніжки вниз.

Коли малюк навчиться впевнено ходити, допоможіть йому навчитися підніматися (а потім і спускатися) сходами, тримаючись однією рукою за перила. Поставте малюка перед сходами, станьте позаду нього. Покладіть одну руку на перила попереду себе, притримуючи її зверху. Іншою рукою дитина тримається за вашу руку. Попросіть його (а за потреби допоможіть тією рукою, що була на перилах) зігнути одну ногу, підняти її і поставити на сходинку. Тримаючи дитину за руку, трохи підтягніть її вперед так, щоб вона перенесла вагу і переставила другу ногу. Пересуньте її руку вперед по перилах і повторіть всі рухи іще раз.

Вчіть дитину стрибати, для тренувань можна застосовувати безпечні батути. Пропонуйте підстрибувати на місці, тримаючись за руки дорослого. Запропонуйте зістрибнути з невеликої висоти (наприклад, з нижньої сходи). Малюк не повинен просто впасти на руки дорослого. Станьте обличчям до малюка на колінах, притримуючи його за тулуб. Допоможіть зігнути ноги в колінах, відштовхнутися і стрибнути. Поступово зменшуйте свою допомогу так, щоб дитина могла зістрибнути, тримаючись за одну руку.

Катаючи малюка на триколісному велосипеді, стимулюйте його тримати ноги на педалях. Посадіть його на велосипед, а самі сядьте на підлогу обличчям до нього. Злегка покатайте велосипед вперед-назад, притримуючи руками стопи дитини на педалях. Поступово збільшуйте дистанцію так, щоб ноги малюка зробили повне коло.

Бігайте разом з малюком, при цьому нехай двоє людей тримають його за руки з обох сторін. Слідкуйте, щоб швидкість

бігу була доступною для дитини. При цьому вона повинна ступати на всю ступню, а не виснути на руках дорослих. Коли малюк навчиться бігати більш впевнено, відпускайте одну руку. Прагніть до того, щоб він міг пробігти самостійно невелику відстань (наприклад, від тата до мами, а потім – назад). Потурбуйтеся про безпечний простір під час бігу.

Формування і розвиток особистісної компетентності.

Глибокі порушення зору викликають певні своєрідності у розвитку дитини, але при цьому формування і розвиток особистості відбувається відповідно до загальних психологічних закономірностей. Дитина з порушеннями зорової функції, так само як і з нормальним зором, розвивається відповідно до загальних закономірностей розвитку особистості. Розвиток дитини з порушеннями зорової функції раннього віку можливий лише у соціальній взаємодії. Регулярна та систематична взаємодія із дорослими, їх активна участь у спонуканні до спілкування є необхідною умовою формування особистості незрячої дитини.

Для запам'ятовування дитиною раннього віку важливою є частота повторень. Тільки ті дії, слова, способи спілкування, які реалізуються у соціальному середовищі дитини, формують та підтримують враження, які складають основу довготривалої пам'яті.

Характерною особливістю поведінки дитини раннього віку є те, що вона діє, не задумуючись, під впливом почуттів та емоцій, які викликані безпосереднім навколишнім. Саме тому поведінка

малюка залежить від зовнішніх обставин. Лише поступово зв'язок почуттів та бажань з уявленнями робить поведінку дитини більш цілеспрямованою, менш залежною від конкретної ситуації, і формує основу для розвитку мовленнєвої регуляції поведінки.

У ранньому віці дитина відкриває саму себе як окрему персону. Вона уважно спостерігає усі зміни власного тіла, чуттєво переживає м'язові відчуття, прислухається до себе внутрішньої та вивчає себе зовнішню.

Освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»

Формування і розвиток предметно-практичної, технологічної компетентності.

Покажіть дитині, як можна штовхати і катати іграшковий потяг і машинки. Називайте іграшки та коментуйте дію звукам. Краще використовувати такі іграшки, для руху яких потрібно докласти певних зусиль.

Коли читаєте дитині книжки, перегортайте сторінки картонної книги разом. Трохи згодом попросіть малюка перегорнути сторінку самостійно.

Запропонуйте малюку знімати кришки з різних ємностей, щоб зацікавити його покладіть в середину ємностей щось цікаве. Попросіть дитину заховати іграшку у коробку, щоб ви могли її знайти. Перетворіть пошук у гру, потрусіть ємність, спробуйте вгадати, що в середині.

Продемонструйте малюку, як він може відкрутити кришку з пластикової пляшки та вилити або витрусити звідти те, що було в середині.

У цьому віці діти зазвичай все краще навчаються контролювати свої рухи, в тому числі і дрібну моторику. Більшість ігор та занять, які ви використовували раніше все ще залишаються актуальними, але пробуйте їх ускладнювати та урізноманітнювати.

Використовуючи різні вірші та потішки грайте у ігри з пальчиками, вчіть малюка почергово випрямляти пальчики із кулака. Робіть масаж пальчиків та долонь. Продовжуйте вправи на ліплення із солоного тіста, ігри з піском та іншими сипучими матеріалами.

Навчайте дитину орієнтуватися на власному одязі: допоможіть обстежити звичний одяг, поясніть з яких частин він складається, і на які частини тіла вдягається: рукава для рук, блискавка застібується на животі, шкарпетки – на стопи, у кишені щось можна покласти тощо.

Продовжуйте мотивувати дитину обстежувати предмети на дотик. Закріплюйте уміння шукати іграшку, яка впала і видала звук, за допомогою рук. Також грайте у великий простий конструктор, кубики, пасочки. Навчайте м'яти та рвати папір обома руками.

Формування і розвиток сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної та дослідницької компетентності.

Незрячій дитині складніше ніж зрячій сприймати, порівнювати та диференціювати предмети навколишнього світу. Саме тому так важливо правильно називати ці предмети.

Наприклад, малюк повинен знати, що іграшковий автомобіль та справжній автомобіль, іграшковий кіт та справжній кіт тощо – це різні об'єкти. Рекомендуються вживати саме такі назви у повсякденні, приміром «Пограймося іграшковими автомобілями» та «Зараз ми сядемо в автомобіль та поїдемо до...».

Те саме стосується і опису дій. Незрячий малюк не може побачити, як мама готує їсти, розстеляє ліжко, прибирає у кімнаті тощо. Важливо пояснювати власні дії та звуки, які при цьому виникають, простими і доступними словами. Потрібно також словесно супроводжувати і дії дитини, описуючи і називаючи те, що вона робить. Важливо уникати словосполучень «Візьми це (те, цю штуку і т.п.)», «Твоя іграшка ось тут (там)» тощо. Вказівки та описи мають бути максимально конкретними та точними («Твоя тарілка стоїть на столі перед тобою», «Потримай свій рушник» і т.п.).

Пропонуйте малюку стукати різними предметами по різних поверхнях і слухати ті звуки, які при цьому виникають.

Покажіть дитині, як вставити менший предмет у більший (це можуть бути як спеціально куплені іграшки, так і підручні предмети). Дозвольте малюку самому пробувати і зрозуміти, що більший стаканчик не поміщається у менший, а менший у більший – поміщається. Не поспішайте одразу допомагати, дайте дитині можливість самій знайти і виправити помилку.

Покажіть малюку, як він може збудувати башту із двох кубиків, поставивши їх один на другий. Покажіть що з деякими

іншими предметами теж можна збудувати башту (книги, коробки та інше), а з деяких башта не виходить (м'ячі, тюбики з кремом тощо).

Сидячи за спиною малюка та використовуючи метод «напрямок рук ззаду» покажіть йому, як він може діяти з різними предметами, маніпулюючи обома руками. Наприклад, насипати пісок лопаткою у відерце; вкласти ляльку у ліжко; завантажити іграшкову вантажівку кубиками; знайти іграшку, заховану у ємність з крупою; нанизати на дріт (мотузку) великі намистинки та зняти їх; надіти прищіпку на картонку; розсортувати два різновиди предметів (приміром, горіхи і кубики) у різні ємності і т.п.

Доцільно познайомити малюка з простими вкладишами чітких геометричних форм, але краще розпочати з тих, де присутня одразу невелика їх кількість (2 – 4 вкладиши). Спробуйте найпростіші іграшки на сортування, проте пам'ятайте, що дитині знадобиться значно більше часу, ніж малюку з нормальним зором, щоб навчитися знаходити потрібний отвір.

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»

Формування та розвиток природничо-екологічної компетентності.

Беріть з собою малюка з порушеннями зорової функції у магазини, парки, коли йдете у гості. Розказуйте і пояснюйте усе, що відбувається. Наприклад, «Ми з тобою заходимо у супермаркет. Ти чуєш, як багато людей тут розмовляють?», «Нам потрібно купити хліб. Відчуваєш, як пахне хлібний відділ?» і т.п.

Дозволяйте дитині приймати участь у сезонних роботах: згрібати листя, прибирати сніг, копати землю та інше. Якщо родина живе в квартирі, то теж звертайте увагу на сезонні і традиційні справи: прикрашати ялинку перед Різдом, спекти паски на Великдень тощо. Спонукайте незрячого малюка допомагати дорослим вдома: розібрати сумку, помити вологою ганчіркою стіл, прибрати посуд в мийку і т.п.

Описуючи дитині світ, спонукайте її прислухатися і розрізняти звуки. Звертайте увагу на шум машин, спів птахів, шелест листя від вітру, скрип дверцят, журчання води, шум дощу, гавкання собаки, сирену спец автомобілів, кроки і розмови людей тощо. Розповідайте, чому виникають всі ці звуки. Просіть дитину відшукувати названі вами звуки та показати напрям, звідки вони долинають. Вдома можна використовувати записані звуки, але пам'ятайте, що діти найкраще запам'ятовують у природній ситуації.

Формування і розвиток навичок, орієнтованих на сталий розвиток.

Доцільно з перших років життя вчити дитину з порушеннями зорової функції використовувати деякі формули звертань, подяки, вибачення тощо.

На прикладі батьків дитина може спостерігати за навичками розумного споживання води та енергії. Втім важливо наголосити, що для дітей з порушеннями зору дуже важливо всі подібні дії коментувати, інакше вона просто не тільки не зрозуміє, що відбувається, але і взагалі не матиме змогу їх спостерігати. Також

доцільно вчити виконувати найпростіші з таких дій: наприклад, вимикати воду.

Продовжуйте знайомство дитини з різними предметами одягу та аксесуарів, їх будовою та використанням. Ваша дитина може частково самостійно вдягатися і роздягатися. Дайте можливість малюку вдягнути щось просте на вас, приміром шапку на голову або браслет та руку. Вдягайте і роздягайте ляльку.

Формування та розвиток орієнтування у просторі та мобільності.

Навчання пошуку та піднімання предметів. У незрячих дітей відсутня мотивація до пошуку та піднімання іграшок, які впали з їх рук. Малюки з нормальним зором бачать багато людей і різноманітних предметів, які природнім чином викликають їх зацікавлення і бажання їх потримати, обстежити, погратися. Завдяки зоровому контролю над рухами рук діти доволі швидко навчаються цілеспрямовано брати цікаві їм предмети у руки.

Пропонуйте дитині різноманітні вправи та ігри, які вимагають узгодженої дії обох рук. Наприклад, кидати звуковий м'яч обома руками, гратися з солоним тістом, рвати, м'яти та складати папір, відкривати та закривати різні ємності тощо. Пропонуйте малюку перенести великий предмет (до 30 см) обома руками. Слідкуйте, щоб предмет був легким, а відстань незначною та без перешкод.

Стимулюйте самостійне ходіння малюка, ходіння з використанням білої тростини та зрячого провідника. Якщо провідником виступає доросла людина, то малюк повинен тримати дорослого за долоню або зап'ястя, тримаючись на півкроку позаду.

Не потрібно тягнути дитину, надайте їй можливість самостійно робити кроки.

Навчіть малюка різним варіантам захисних технік. Для захисту верхньої частини тіла може бути використана рука: рука піднята на рівні грудей, лікоть зігнутий, долоня спрямована вперед, пальці розслаблені. Можливий варіант, коли руку, виведену вперед, інша рука притримує, обхопивши за зап'ястя. Якщо є необхідність дитина може обидві руки вивести вперед, долоні разом, лікті напівзігнуті. Також, як додатковий захист, можна вдягати дитині кепку з довгим козирком.

Техніка простежування. Рука виводиться трохи вперед і в сторону від тіла. Тильна сторона долоні дотикається до поверхні (стіни, меблів тощо), пальці розслаблені. Ця техніка допомагає відстежити поверхні під час руху, пошуках дверей та може поєднуватися з іншими, наприклад використанням тростини.

Якщо є така необхідність, можна адаптувати цю техніку. Наприклад, простежувати поверхню суглобами пальців, стиснувши руку в кулак. Або трохи зігнути лікоть, долоню направити до стіни і простежувати поверхню пальцями.

Для захисту нижньої частини тіла потрібно опустити руку перед тілом, лікоть прямий. Долоня спрямована до тіла, пальці розслаблені. Проте краще віддати перевагу використанню тростини.

Як тільки виникне така можливість, доцільно познайомити дитину з білою тростиною та дати їй можливість нею

користуватися. Звісно, найкращим варіантом буде серія консультацій зі спеціалістом з орієнтування та мобільності.

Багато батьків відчувають ніяковість, коли їх дитина ходить з білою тростиною і це є нормальним. Проте потрібно пам'ятати, що тростина – це великий крок до самостійності для незрячого малюка! Він зможе почувати себе більш впевненим, ходити швидше і безпечніше.

Біла тростина правильного розміру повинна доходити приблизно до пахв дитини. Бажано, щоб вона містила світло відбивні покриття, була легкою та міцною.

Для діагональної техніки користування тростиною може бути застосована будь-яка рука. Великий палець лежить на пласкій поверхні рукоятки тростини. Рука випрямлена та виведена вперед таким чином, щоб долоня знаходилась перед стегном. Тростина розташована по діагоналі перед дитиною, наконечник торкається підлоги.

Тримаючи тростину у діагональній позиції, дитина може спускатися і підніматися сходами. При цьому можна триматися за перила рукою, яка розташована ближче до них.

Техніка маятника зазвичай виконується домінуючою рукою (зверніть увагу, що у дитини може не проявлятися домінування до 4 років). Вказівний палець потрібно покласти вздовж пласкої частини рукоятки тростини. Рука витягнута трохи вперед і по діагоналі так, щоб зап'ястя знаходилося по центру тіла. Дитина переміщає тростину зі сторони в сторону рухами зап'ястя. При цьому наконечник торкається тієї сторони, яка протилежна

крокуючій нозі (тобто під час кроку вперед правою ногою наконечник переміщається вліво, і навпаки). Цю техніку можна використовувати як у приміщенні, так і на вулиці для того, щоб знаходити перешкоди та уникати їх.

Дитина починає ходити і таким чином ще більше розширює доступний їй простір. Для полегшення орієнтування під час ходіння можна облаштувати у квартирі тактильні та звукові «маячки». Наприклад, мотузки, натягнуті вздовж стіни, шматок матеріалу з виразною тактильною структурою, прикріплені до меблів чи стіни. Звуковими маячками можуть виступати годинник, який голосно цокає, підвіска «музика вітру» біля входних дверей та ін. Важливою вимогою є постійне розташування меблів! Не можна пересувати стільці, табуретки, стіл і інші предмети меблів, якщо незряча дитина вчиться ходити і пізнає простір власного дому. Якщо ж дуже потрібно змінити положення меблів, обов'язково потрібно познайомити малюка з їх новим розташуванням. У постійному розташуванні речей є ще одна перевага – формування звички дотримуватися порядку. Привчайте дитину класти іграшки у визначене місце і там же їх шукати.

При знайомстві з домом, не просто називайте меблі, але і розкажіть малюку про їх функціональне призначення. При поясненні розташування предметів уникайте слів «тут», «там», адже вони не несуть ніякого змістового навантаження для таких дітей.

Якщо у малюка є залишковий зір використовуйте контрастне забарвлення, щоб позначати пороги, переходи з однієї зони (чи

кімнати) в іншу тощо. Навчайте незрячу дитину звертати увагу на матеріали підлоги, які вона може відчувати ногами. Наприклад, килим біля дивану, паркет біля столу, плитка на кухні і т.п. Допмагайте малюку вчитися орієнтуватися за запахом: на кухні пахне їжею, а у ванні шампунем тощо.

Спробуйте пограти у «Хованки» або «Смугу перешкод». Сховайтесь десь поблизу малюка і запропонуйте йому вас знайти. При цьому дзвоніть у дзвіночок, щоб він міг орієнтуватися на звук, та підбадьорюйте голосом: «Ти майже мене знайшов! Я зовсім близько! Зроби ще кілька кроків вперед.» і т.п. Для гри у «Смугу перешкод» розташуйте на вільному просторі різні предмети. Приміром, подушки, які потрібно переповзти; «тунель» з коробки або стільців; маленьку табуретку, на яку потрібно залізти і злізти. Пройдіть цю смугу разом з дитиною, хваліть її за кожен успіх. Якщо є можливість влаштувати подібну смугу на власному подвір'ї, можна додати драбину покладену на землю, пласку ємність наповнену водою та інше.

Продовжуйте розвивати та закріплювати уявлення незрячої дитини про власне тіло. Деталізуйте, приміром нога має ступню з пальчиками, гомілку, коліно, стегно. Грайте у ігри з віршиками, які допоможуть запам'ятати назву усіх пальців. Відшукуйте знайомі частини тіла не тільки на дитині, але на близьких людях, ляльках. Зробіть разом з малюком намисто та браслети, вдягайте і носіть їх.

Розпочніть знайомство дитини з поняттями «право» і «ліво» на її власному тілі, але не поспішайте вимагати їх запам'ятати. Потрібен час, щоб ці поняття стали зрозумілими.

Навчайте дитину орієнтуватися на вулиці у кількох добре знайомих локаціях (ігровий майданчик, парк, територія біля будинку). Поступово знайомте малюка з різними об'єктами, які мають стаціонарне розташування: гойдалка, дерево, паркан, пісочниця, кущ, лавочка та інше. Звертайте увагу на напрям руху до звичних місць прогулянки, про зміну поверхні під ногами (асфальт, каміння, трава, пісок). Наприклад, виходимо з будинку, повертаємо вправо, крокуємо по тротуару з бордюром і доходимо до дитячого майданчика, всипаного піском.

Познайомте малюка з внутрішнім простором шаф, комодів, шухляд і т.п. Розказуйте про те, що і де зберігається, обстежуйте різні предмети.

Якщо у вашого малюка є залишковий зір, влітку ви можете на вулиці розфарбовувати спеціальними фарбами тіло дитини. Обирайте різні кольори для різних частин тіла. Розфарбовувати можна не тільки дітей, але і дорослих. Якщо у вас немає такої можливості, як альтернативу можна використовувати дитячий крем. При цьому можна користуватися і пальцями і різними «пензликами», наприклад зубною щіткою.

Закріплюйте поняття «попереду – позаду», «вгорі – внизу», «праворуч – ліворуч», «всередині – ззовні», «близько – далеко», «від – до» тощо. Грайте у «Робота»: коли дитина виконує ваші вказівки на кшталт «Підніми руки вгору. Зроби крок вперед. Нахились вниз». Потім міняйтеть ролями: нехай малюк керує вашим тілом і перевіряє, чи правильно ви виконали вказівки. Так само розташовуйте предмети за вказівками: «Поклади внизу

рушник, посередині кубик, а зверху аркуш паперу», «Сховай ляльку у коробку, а іграшкове ведмежа поклади біля коробки» або «Постав біля себе іграшковий автомобіль, за ним позаду – кубик». Починайте з найпростіших інструкцій на 1 чи 2 дії, поступово ускладнюйте завдання. Міняйтесь ролями, робіть інколи помилки, щоб ваш малюк міг знайти і виправити їх.

Ігри із звуковим м'ячем також добре допомагають розвивати просторове орієнтування: перекочуйте м'яча руками, сидячи на підлозі; бийте м'яча ногою і наздоганяйте його; кидайте м'яч на звуковий орієнтир.

Ходіння по сходах та катання на дитячій гірці допоможуть краще засвоїти поняття «вгору – вниз». Ви також можете зробити або придбати іграшковий аналог сходів або п'єдесталу та розташовувати іграшки на різних його сходинках, тим самим пояснюючи поняття «нижче – вище» і «посередині».

Для того, щоб допомогти дитині краще засвоїти поняття «право – ліво» на власному тілі, можна помітити певну сторону. На праву руку та ногу вдягніть браслети, гумку для волосся. Також можна прикріпити заколку на волосся з обраної сторони, булавку з дзвіночком на одяг. Дозвольте дитині займатися звичними справами впродовж дня. Для того, щоб уникнути плутанини бажано помічати завжди одну і ту ж сторону тіла.

Якщо у малюка є залишковий зір можна використовувати різнокольорові предмети одягу. Наприклад, синю шкарпетку і синю рукавичку зліва, червону шкарпетку і червону рукавичку справа.

Не міняйте кольори місцями! Якщо малюк плутається, то варто помітити тільки одну сторону.

Продовжуйте обстежувати та вчитися орієнтуватися у звичних місцях на вулиці. Звертайте увагу дитини на тактильні та звукові орієнтири. Стимулюйте використання білої тростини і завжди підбадьорюйте дитину за успіхи. Якщо на вулиці стаються певні зміни (ремонт дороги, поставили нові лавочку, посадили кущі тощо) завчасно попереджайте малюка про зміни та допоможіть з ними познайомитись. Пам'ятайте, що дитині може знадобитися більше часу ніж іншим, щоб навчитися орієнтуватися на дитячому майданчику та в інших місцях. Не можна сварити чи висміювати малюка за його страх зробити крок у невідоме, вдаритися чи впасти! Підтримайте малюка і хваліть навіть за спроби. Якщо дорослий бачить, що спроби одна за одною закінчуються невдачею, то бажано перервати цю «смугу невдач» та допомогти дитині досягти успіху. Акцентуйте увагу на успішних моментах.

Якщо у незрячої дитини є старші зрячі брат чи сестра (або друзі), то вчіть їх ходити разом, коли зрячий виступає провідником. При цьому провідник повинен іти трохи попереду, а незрячий трохи позаду і збоку, тримаючись за руку провідника трохи вище ліктя. Швидкість руху повинна бути повільною, зрячий повинен попереджати про всі зміни (сходи, двері, повороти, бордюри, звуження проходу, ями) дещо завчасно.

Освітній напрям «Гра дитини»

Ігрова діяльність дітей з порушеннями зорової функції на завершення раннього віку має носити доволі багатогранний характер; її виникнення залежить від багатьох умов: оволодіння моторикою власного тіла, розуміння функціональних дій з предметами і вміння практично їх виконувати. Так само як і зрячі діти, діти із важкими порушеннями зорової функції для розгортання ігрової діяльності повинні отримати досить широкі знання про навколишній світ та життя інших людей. Великого значення при цьому набуває словесне спілкування дітей. Проте, не володіючи достатнім запасом конкретних уявлень, такі діти неточно розуміють смисл зверненої до них мови. Поступово діти продовжують накопичувати запас слів, і оволодівають знаннями про життя оточуючих їх людей.

Формування та розвиток ігрової діяльності.

Зміст перших ігор обмежується двома-трьома діями, приміром «годування ляльки», «вкладання спати звірятка» тощо. Фактично діти ще не відображують елементи власного життя, а маніпулюють предметом так, як це робив дорослий. Перенесення дій, які малюк спостерігає в житті, на іграшки значно збагачує зміст дитячої діяльності. З'являється багато нових ігор.

Передумови формування рольової гри – перейменовування предметів, ототожнення дитиною власних дій з діями дорослого, називання себе чужим іменем, відтворення дії інших людей – засвоюються під керівництвом дорослих.

Важливим моментом для розвитку гри малюків з порушеннями зорових функцій є наявність великої кількості адекватних уявлень. Зокрема, рухові уявлення у незрячих дітей можуть бути або неточними, обмеженими, або відсутніми. В цих випадках дитина діє примітивно, здійснюючи лише зовні приблизні рухи. При цьому вона може мати певні знання про навколишнє. Така розбіжність між знаннями та практичними вміннями принципово не заважає виникненню творчої гри, проте дещо ускладнює.

Рухливі ігри є особливо корисними. Вчіть дитину стрибати, для тренувань можна застосовувати безпечні батути. Пропонуйте підстрибувати на місці, тримаючись за ваші руки. Запропонуйте зістрибнути з невеликої висоти (наприклад, з нижньої сходинки). Малюк не повинен просто впасти вам на руки. Станьте обличчя до малюка на колінах, притримуючи його за тулуб. Допоможіть зігнути ноги в колінах, відштовхнутися і стрибнути. Поступово зменшуйте свою допомогу так, щоб дитина могла зістрибнути, тримаючи вас за одну руку.

Катаючи малюка на триколісному велосипеді, стимулюйте його тримати ноги на педалях. Посадіть його на велосипед, а самі сядьте на підлогу обличчям до нього. Злегка покатайте велосипед вперед-назад, притримуючи руками стопи дитини на педалях. Поступово збільшуйте дистанцію так, щоб ноги малюка зробили повне коло.

Бігайте разом з малюком, при цьому нехай двоє людей тримають його за руки з обох сторін. Слідкуйте, щоб швидкість

бігу була доступною для дитини. При цьому вона повинна ступати на всю ступню, а не виснути на руках дорослих. Коли малюк навчиться бігати більш впевнено, відпускайте одну руку. Прагніть до того, щоб він міг пробігти самостійно невелику відстань (наприклад, від тата до мами, а потім – назад). Потурбуйтеся про безпечний простір під час бігу.

Під час ігор необхідно створювати сприятливу для дитини атмосферу, наповнену позитивними емоціями, звертатися до неї ласкаво, придумуючи їй ласкаві й ніжні імена, щоб вона відчувала любов, ніжність, покій матері, а також свою захищеність.

Гра з іграшкою, яка покотилася. Візьміть м'ячик зі звуком і дайте його обстежити малюку. Потім покажіть як його потрібно котити, кидати і доганяти. Коли малюк буде котити м'ячик, той подаватиме звук. По звуку дитина зможе знайти, куди покотився м'ячик. Також ви можете котити такий м'ячик по напрямленню до дитини, і вона зможе на слух його зловити.

Гра «Зробимо намисто». ра «Зробимо намисто». Всі дії необхідно показувати дитині. Разом з дитиною нанизуйте на нитку чи мотузку великі гудзики, кульки і великі намистинки. Візьміть у свої руки дитини і разом з нею нанизуйте перелічені вище предмети, супроводжуючи відповідними словами. Розкажіть дитині, для чого ви це робите, що намисто носять на шиї. Коли зробите намисто — вдіньте його на дитину, пограйтеся з ним. Покажіть як потрібно знімати і одягати.

Пограйте з дитиною у «Відгадай хто це?» Відгадай хто це?» Візьміть книжечку з випуклими рельєфними зображеннями.

Посадіть дитину біля себе і показуйте їй малюнки. При цьому ведіть її ручками по випуклих зображеннях і розповідайте, що це. Коли дитина запам'ятає, що знаходиться в книжці, покажіть, торкаючись її пальчиками до зображення, і запитайте: «Що це?» або «Хто це?». Також можна погратися в таку гру і з іграшками. Наприклад: взяти м'яку іграшкову подушку, нашити або наклеїти на поверхню різні цікаві зображення (квіточку, кружечок, квадратик, пташечку, звірятко тощо). Давати дитині пощупати і вивчити, а потім так само запитувати у неї: «Що це?» або «Хто це?»

Освітній напрям «Дитина в соціумі»

Порушення зору може негативно впливати на здатність дитини спостерігати за належною соціальною поведінкою та навчатися базових життєвих навичок. Інші діти опановують ці навички природно, спостерігаючи за іншими людьми. Учні з порушеннями зору слід навчати цілеспрямовано.

Формування і розвиток соціально-громадянської компетентності.

Починаючи з півтора року оцінка поведінки дитини дорослим стає важливим джерелом почуттів. Похвала викликає у малюка почуття гордості. Пізніше малюк починає переживати і почуття сорому, коли його дії осуджуються дорослим. Проте можливість керування власною поведінкою у дитини раннього віку ще є дуже обмеженою.

Навчайте дитину повертатися до того, хто говорить, і дивитися на нього. Хоча деякі діти змушені підходити або нахилитися ближче до співрозмовника, щоб побачити його.

У дітей із порушеннями зорової функції можуть спостерігатися певні автоматичні рухи, наприклад, вони хитаються сидячи або постійно труть очі руками. Ці рухи можуть негативно впливати на соціальну взаємодію. Таке питання дуже делікатне і в цьому випадку слід обов'язково звернутися за порадою до професіоналів.

Заохочуйте дитину ініціювати бесіду або гру. Часто така дитина спокійно сидить і довго чекає, доки її хтось запросить гратися.

Допоможіть дитині зрозуміти поняття «приватного простору іншої людини». Також потрібно навчити дитину, як ввічливо попросити інших поважати її особистий простір. Малюк з порушеннями зорової функції часто потребує тактильного вивчення оточуючих предметів і збору інформації для формування чітких уявлень про об'єкти. Однак йому слід зрозуміти, коли доторки доречні, а коли фізичний контакт неприйнятний.

Дуже важливо включати дитину у загальні сімейні прийоми їжі, коли вся родина збирається за столом для прийому їжі, нехай ваш незрячий малюк їсть разом з вами. Така традиція сприяє включенню дитини у родину, зміцненню теплих сімейних стосунків, емоційному та соціальному розвитку, розвитку мови та спілкування. Пам'ятайте про необхідність постійного словесного коментування того, що відбувається за столом.

Освітній напрям «Мовлення дитини»

Мовлення є важливим компенсаторним засобом, що стимулює розвиток дитини з порушенням зорової функції. Слово коригує ознаки і властивості предметів, сприяє засвоєнню знань і розширенню кругозору дітей. Компенсаторна функція мови сприяє розширенню соціальних контактів, формуванню у них соціально значимих якостей особистості.

Формування і розвиток мовленнєвої компетенції.

Діти від 1 року все активніше спілкуються, привертають до себе увагу і проявляють зацікавленість у обстеженні різних предметів. Зазвичай мовлення дитини у цей період не зрозуміле для чужих людей, але добре зрозуміле для близьких. Давайте зрозуміти своєму малюку, що ви його чуєте та розумієте, але самі вживайте загальноприйняті «дорослі» слова та вирази. Малюк буде намагатися наслідувати вас, давайте йому правильні зразки.

У дітей з глибокими порушеннями зору обмежені візуальні можливості контролю за мовними і немовними засобами спілкування. У багатьох дітей з порушенням зору є різні порушення звуковимови, затримується розвиток фонематичного слуху. Специфічним мовленнєвим порушенням також є несформованість лексико-граматичного складу, зв'язного мовлення, зумовлені недоліками чуттєвого сприймання навколишнього світу.

При обмеженості чуттєвого пізнання, збідненості уявлень у таких дітей часто виникає формалізм словесних позначень і вербалізм мовлення, тобто невідповідність між великим запасом

слів і недостатнім запасом образів об'єктів пізнання. Спостерігаються також труднощі у встановленні предметної співвіднесеності слова і образу, розумінні конкретного значення слів, правильному використанні їх в мовленні.

Продовжуйте розмовляти з дитиною, розповідаючи про те, що ви робите, як і чим. Розповідайте казки, вірші, співайте пісні або разом з дитиною слухайте музичні записи. Не забувайте про періоди пауз, щоб дитина вчилася слухати тишу. Ознайомлюйте з тваринами та їх «дітками», тим, як вони «розмовляють».

Для полегшення оволодіння незрячим малюком рідною мовою, бажано, щоб його рідні говорили вдома тільки на одній мові та вживали правильні вирази. Білінгвізм, зазвичай, уповільнює розвиток мовлення у ранньому віці, проте теж допустимий.

Підтримуйте діалог з дитиною, навіть якщо вона ще не говорить, а спілкується жестами, звуками або окремими словами. Заохочуйте використання рухів, жестів та міміки дитиною, знайомте її тактильно з різними виразами вашого обличчя. Старайтеся говорити виразно, з використанням різних інтонацій, відповідно до ситуації.

Читайте дитині казки, вірші та історії, відповідно до віку. Малюки часто просять батьків читати одну і ту саму улюблену книжку, не відмовляйте у подібних проханнях, поступово додаючи щось нове.

Звертайте увагу дитини на немовленнєві звуки (природи, техніки, музичні інструменти тощо), пояснюйте, що саме це звучить.

Під час розмов з дитиною, намагайтеся обирати теми, які їй цікаві. Памятайте, що в цей період для малюків особливу зацікавленість викликають предметні дії, користуйтеся цим, щоб заохотити до спілкування в цілому, та розмови зокрема. Надавайте можливість повторювати слова та вирази близьких дорослих. Наслідування – це природній механізм навчання маленьких дітей.

Привчайте малюка дотримуватися почерговості висловлювань під час спілкування, і дотримуйтесь цієї почерговості самі!

Якщо розповідаєте дитині про щось, завжди намагайтеся надати їй можливість познайомитись з темою розповіді: дотиково обстежити, послухати, понюхати, скуштувати. Адже абстрактні розповіді у цьому віці не збагачують уявлення незрячого малюка про світ, а перетворюють його на слова, які не мають для нього суті. Для дитини важливо мати можливість обстежити руками предмет, для того щоб отримати уявлення про нього та те слово, яким він позначається.

Удосконалюйте вміння дитини вести розмову. Розмовляйте з нею про те, що вона робить. По можливості керуйтеся інтересами вашої дитини. Реагуйте на звуки, жести та слова. Давайте дитині можливість копіювати (повторювати) ваші слова. Задавайте дитині питання, але такі, які не потребують лише відповіді «так» чи «ні», а більш розгорнутої. Невимушено підбадьорюйте дитину під час спілкування. Збагачувати словник дітей словами-іменниками, дієсловами, прикметниками, прислівниками.

Використовувати в мові порівняння, епітети, образні вирази (вовчик-братик, зайчик-побігайчик). Вправляти дітей у

правильному вживанні іменників у множині, узгодженні прикметників з іменниками в роді та числі, вживанні іменників з прийменниками в, на, під, дієсловами в минулому і майбутньому часі; підготувати до оволодіння інтонацією запитання, вигуку. Стежити, щоб діти говорили виразно, не поспішаючи, достатньо голосно. Використовуючи звуконаслідувальні слова, вправляти дітей у вимовлянні їх з різною силою голосу і швидкістю, у правильному вимовлянні голосних (а, о, у, е, і), приголосних (м, н, п, б, т, д, к, г, ф, в). Учити робити видих плавно і протяжно через рот.

Привчати дітей відповідати на запитання про щойно сприйняте і побачене раніше. Спонукаати їх ставити запитання дорослим, ровесникам; висловлюватись з приводу зображеного на картині, прочитаного. Стежити за тим, щоб діти говорили фразами (з трьох-п'яти слів). Розвивати вміння розповідати потішки, невеликі вірші, казки

Формування і розвиток комунікативної компетентності.

Для того щоб діяльність дитини позитивно впливала на формування комунікативних навичок, вона повинна відповідати певним умовам. По-перше, комунікація повинна викликати у дитини сильні та стійкі позитивні емоції, а головне задоволення; по-друге, комунікація не повинна відбуватись з примусу, а потрібно створювати ситуації, які мотивують дитину комунікувати за власним бажання; по-третє, важливо організовувати діяльність дитини так, щоб під час кожного комунікативного акту не тільки

закріплювались вже сформовані, але й цілеспрямовано формувались нові комунікативні навички.

Навчайте показувати «поки-поки», впізнавати маму, тата, інших родичів. Якщо ваша дитина з чимось не згодна, привчайте говорити «Ні!» або показати жестом.

Враховуючи особливості комунікації батьків та дітей з порушеннями зорової функції Н.М.Бабич запропоновані основні комунікативні тактики, що можуть використовувати батьки для підвищення ефективності формування комунікативних навичок у дітей.

Тактика активного слухання (або спостереження). З допомогою тактики активного слухання або спостереження за невербальною комунікацією дітей, які не розмовляють, батьки отримують інформацію про дії, стан, погляди або намагання вступити у взаємодію. Це допоможе батькам «повернути» дитині в процесі подальшої комунікації те, про що вона хотіла повідомити і відповідно допомогти сформувати певну комунікативну навичку, яка допоможе надалі позначати ці дії, стан, почуття емоції тощо.

Тактика спонукання до виконання тих чи інших дій в процесі комунікації. Батьки використовують цю тактику, щоб визначити подальші дії дітей. Засобами вираження цієї тактики є мовленнєві акти такі, як застереження, прохання, наказ тощо.

Тактика надання нової інформації розкривається у мовленнєвому акті між членами родини на перших етапах формування певної комунікативної навички, коли батьки демонструють дану навичку під час комунікації між собою.

Тактика демонстрації опозиції. Батьки використовують цю тактику, щоб навчити дітей виражати негативне ставлення, емоції або заперечення певної дії. Засобами вираження виступає як вербальна так і невербальна комунікація.

Тактика заспокоєння допомагає батькам сформувати у дітей комунікативні навички, які допоможуть дитині звернутись з проханням забезпечити їй захист в певній стресовій ситуації.

Тактика «перенесення». Її основна мета – навчити дитину з порушеннями зорової функції сформувати навички в інших ситуаціях комунікативної взаємодії.

Тактика «провокації» допомагає батькам на короткий час викликати реакцію дитини на певну комунікативну ситуацію, під час якої автоматизуються комунікативні навички або навичка, над якою працює педагог разом з батьками.

Тактика «пряме включення». Це виникнення несподіваних для дітей і батьків ситуацій в різних побутових моментах (магазин, транспорт, дитячий майданчик тощо), коли у батьків з'являється можливість перевірити або закріпити певну сформовану комунікативну навичку.

Використовуйте будь-яку ситуацію для спілкування. Під час розмови давайте дитині час на відповідь і, якщо малюк вступає в діалог, усіляко його підтримуйте і давайте зрозуміти, що вам подобається. Розповідайте казки і вірші, читайте відповідні до віку книжки, співайте пісні і слухайте разом музику.

Познайомте малюка з іграшками тварин та їх дитинчат (обирайте якомога реалістичніші іграшки), звуконаслідуйте тваринам і спонукайте дитину робити те ж саме.

Закріплюйте жести вітання та прощання. Продемонструйте малюку жести «так» і «ні», поєднуючи їх зі словами. Привчайте дитину, що вона може сказати «ні», якщо їй це не подобається. Зовсім скоро, під час кризи трьох років, це слово стане дуже важливим для неї. Це часто є складним випробуванням для батьків, але водночас і необхідним етапом становлення особистості.

Також продовжуйте навчати дитину жестам «Дай» та «На», поєднуючи їх зі словами. Використовуйте ці слова під час ігор з предметами та у повсякденних справах. Також покажіть малюку, як він може дати вам знати, що хоче в туалет (сказати певним словом типу «пі-пі», зняти штанці тощо). Реагуйте на його спроби пояснити вам, чого саме він хоче.

Продовжуйте навчати дитину просити словом «Дай! Для цього мама частіше має просити «Дай мені ляльку, машинку...»

Налаштуйтеся на повільний, але постійний прогрес. Починайте з малого, потихеньку просувайтеся вперед щодня або щотижня. Помітити успіхи малюка буде легше, якщо ви підраховуватимете час, впродовж якого дитина концентрує свою увагу на вас.

Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва»

Формування і розвиток мистецько-творчої компетентності.

Основою формування мистецько-творчої компетентності та естетичної свідомості є естетичне сприймання. Художнє сприймання розкриває здатність людини помічати прекрасне в мистецтві. У ранньому віці у дітей з порушеннями зору процес з елементарного усвідомлення зображуваного в мистецькому творі, його осмислення формується за умови організації дорослими цілеспрямованого спостереження, що спирається на діяльність органів чуття.

Оскільки головною особливістю дитини раннього віку є єдність емоційного й дієвого ставлення до світу, то дитина засвоює те, що їй подобається, що викликає в неї захоплення й радість. Для розвитку сприймання (і художнього сприймання та естетичних емоцій зокрема) в ранньому віці слід своєчасно працювати над розвитком чутливості сенсорного апарату, формування емоційного відгуку на ознаки й властивості предметів і явищ навколишнього світу, на ритмічні рухи, музичні звуки, яскраві кольори, міміку (якщо є залишковий зір), голос дорослого.

Важливо обирати для дитини з порушеннями зору якісну музику та регулярно надавати їй можливість прослуховувати її, але варто пам'ятати, про необхідність дотримання балансу, щоб не перевантажити немовля. Особливого значення набувають колискові, особливо, якщо їх співає мама. Голос матері має один з найбільших впливів на дитину, адже саме її голос дитина починає вже розпізнавати на 24 тижні вагітності. Колискові пісні можна вважати першоджерелом духовності, моральності, вони закладають основи світогляду особистості. Це перші поетичні та музичні твори,

до яких долучається малюк. Непомітне введення у світ мистецтва через колискову, поза сумнівом, формує у дітей любов до української культури, народного мистецтва.

У перші роки життя найкраще співати малюкові фольклорні пісні, так як, саме народні мелодії позначаються на стані та розвитку малюка найкращим чином. Спів колискових пісень сприятливо впливає на розвиток мовлення малюка; психологічний стан немовля; моральне та естетичне виховання.

Як тільки дозволить рівень розвитку дрібної моторики у дитини, познайомте її з грифелем та тими слідами, які він лишає. Якщо у немає грифеля, використовуйте олівець. Якщо у дитини є залишковий зір продемонструйте, що вона може залишати на папері кольорові сліди фломастером або маркером. Обирайте яскраві насичені кольори та такі інструменти, які лишають товсту лінію. Також можна спробувати малювати пальцями спеціальними пальчиковими фарбами.

Грайте з малюком у прості музичні інструменти: ксилофон, барабан, маракаси, тріщотки тощо.

Звертаємо увагу на те, що кожна дитина розвивається у власному темпі, тому наведені вікові проміжки та очікувані результати є орієнтовними. Дорослим важливо пам'ятати, що формування і становлення різноманітних компетенцій відбувається тоді, коли нервова система дитини досягає певного рівня зрілості. Не варто перестрибувати через періоди, навіть, якщо окремі сфери психічного і фізичного розвитку малюка дозрівають не рівномірно.

Перехід на новий рівень буде успішним тоді, коли попередній є вже достатньо опанованим.

Рекомендована література:

Вавіна, Л.С., Гудим, І.М., Кондратенко, С.В., Довгопола, К.С. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору // Режим доступу <https://lib.iitta.gov.ua/4688/>

Гудим І. М. Педагогічні технології раннього втручання для дітей з глибокими порушеннями зору / І. М. Гудим // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2015. - Вип. 10. - С. 49-56.

Дуткевич Т. Дитяча психологія. Навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2012 р. – 424 ст.

Кобыльченко В.В. Становление личности дошкольника в норме и при нарушениях зрения: монография. – Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2015. – 540 с.

Костенко, Т.М., Довгопола, К.С., Легкий, О.М., Кондратенко, С.В. «Виховання і розвиток дітей з порушеннями зору»: Методичні рекомендації для батьків // Режим доступу <https://lib.iitta.gov.ua/722338/>

Костенко, Т.М., Кобыльченко, В.В., Довгопола, К.С. Особистісно-орієнтовані технології навчання дітей з порушеннями зору в загальноосвітньому просторі // Режим доступу <https://lib.iitta.gov.ua/722339/>

Кукуруза Г. В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. – Х.: Точка, 2013. – 244 с.

М'ясоїд, П. А. Курс загальної психології : підручник : [у 2 т.]. Т. 1. – К. : Алерта, 2011. – 496 с.

Програмно-методичний комплекс розвитку незрячих дітей від народження до 6 років : програма ранньої допомоги дітям з важкими порушеннями зору від народження до 3-х років / Л.С. Вавіна (укладач) ; за наук. ред. Л.С. Вавіної. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 68 с.

Сергеєнкова О.П. Вікова психологія : навч. посіб. / Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. – К.: ТОВ «Центр учбової літератури». – 2012. – 384 с.

Синьов В. М. Загальні та специфічні закономірності психічного розвитку дитини при нормальному і ушкодженому зорі / В. М. Синьов, Є. П. Синьова // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. Випуск 1. - К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. — С. 1- 7.

Синьова Є. П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору : моногр. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. — 442 с.

Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук та ін. — Київ : Абрис, 2002. — 742 с.